

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԻԳՆԱՏԻՈՍ ՄԱՆՐԱՆԿԱՐԻՋ ԵՒ ՇՈԹՈՒԿԱՆՑ ՏՈՂՄԸ

Է.

Տարաբազդարար Ն. Զուգայի աւետարանի մանրանկարները լուսանկարներն ամբողջութեամբ ձեռքի տակ չունինք այժմ, որ անհրաժեշտ էր Իգնատիոսի՝ յատկապէս պատկերազրական արուեստի մասին լրիւ գաղափար կազմելու. յոյս ունինք այդ պակասը լրացնել մի այլ առթիւ. բայց ունինք ստացողներին՝ Բոնաւորի և Տղատիկոնոջ պատկերները Մարկոսի հետ մի տախտակով, գունազարդ արտանկարուած հանգուցեալ տաղանդաւոր նկարիչ Վարդգէս Սուրէնեանցի ձեռքով, որ պիտի հրատարակենք մեր մանրանկարչական Քարտէզի մէջ. ներկայ լուսանկարն էլ հանուած է այդ արտանկարութիւնից (պրս. 11)(1):

Այս մի խմբանկարն իսկ բաւական է յոյս տալ, որ յանձին Իգնատիոսի ունինք մի կարող մանրանկարիչ Հոռոմոսի և Անիի շրջանից, որ պէտք է իւր արժանաւոր տեղը գրաւէ արեւելեան Հայաստանի մանրանկարչութեան պատմութեան մէջ. առաւել արժէքաւոր է այս մանրանկարը, որ շարունական չէ, այլ բնորոշ և անհատական պատկերաւորում ստացողներին՝ իւրենց հագուստով և դարդ ու զարդարանքով: Նոյն իսկ աւետարանչի դիմազմերի և արտայայտութեան մէջ սովորականից դուրս արեւելեան դրոշմ և ըմբռնում կայ, որ նշան է Իգնատիոսի գլխողական և ստեղծագործական ունակութեան:

Պատկերի վերին մասում նստած է Մարկոս (նկ. 11) աւետարանիչը, որ ծընկանը դրել է մագաղաթի թերթը և գրում է. «սկիզբն ալ լեռ»: Յետեի ֆոնը մի չէնք է, ոռաջամասը եռանկյունի ճակատով, դռնով և լուսամուտով. դռնից կախուած և դէպի լուսամուտը ձգուած վարագոյրը ներքին տեսարանն է մասնանշուած: Աւետարանիչը նստած է բոլորակ,

ցած թիկունքով աթոռի և երկար բարձի վերայ. ոտքերի տակ պատուանդան իրրե մաս աթոռի: Առաջին դրուած է սեղան, կեղրոնում ձողի վերայ հաստատուած զբրակալով, վերան բաց գիրք դրած, որ օրինակն է: Երկու տեսարանը բաժանող վերանի վերայ դրուած է բոլորգրով. «Գկաւ ապետն և զ... կանն ստացող աւետարանիս| յիշեսցիք», որ յետին գրութիւն է: Աւետարանիչը լայն թեւերով տունիկայ է հագել, ձախ ուսի վերայից մոխրագոյն տոգայ ձգելով. գլուխը թեւքել է դէպի ձախ. երեսը ծածկուած բոլորակ և կարճ սև մօրուքով. կարուած են և սև նաեւ զլիսի մագերը, աչքերը մագաղաղ արտայայտութեամբ և դէմքն արեւելեան դրոշմով: Տոգայի փէշով բռնել է մագաղաթի թերթը, ուր գրում է իւր աւետարանը. աջ ձեռքին զրիչ, երեք մատով բռնած, չորրորդը՝ մատանու մատը ծալած, իսկ ճրկոյթը թերթի վերայ՝ պահելու համար:

Ներքին մասում ստացող ամուսիններին՝ Բոնաւորի և Տղատիկոնոջ պատկերներն են, երկուսն էլ չոքած, ձեռքերը աղօթաւորի ձեով մեկնած դէպի իրենց նուիրաբերած աւետարանը, որ բազմեցրած է բարձր գրակալի վերայ, հաստատուած բոլորակ քառաստիճան պատուանդանի և ձողի վերայ: Աւետարանը կազմած է, երեսին խաչ, թեւերը գնդակներով վերջացած: Աջ կողմից չոքել է այրը, ուսերին վերնազգեստ ձգած, նեղ և կախ թեւերով. վերնազգեստն ունի մորթուց օձիք յետեի կողմից: Վերնազգեստի երեսը ծածկուած է խաչաձև կարմիր զարդերով, որ կպած են իրար և ուղղահայեաց հորիզոնական ուղղութեամբ: Վերնազգեստի տակից հագել է առաջը բաց «չուխայ» և ապա կապայ, կտորով գօտեւորած. երկու զգեստներն էլ ծաղկաւոր են: Պարանոցի մօտ երեւում է սպիտակ շապկի օձիքը: Գլխարկը բոլորաձև է, եղիւրքը ազնիւ մորթուց, իսկ արտաքին երեսը ծաղկաւոր կտորով ծածկուած: Գլխի մագերը կարճ

(1) Սոյն խմբանկարը հրատարակել է Հացունին իւր Հայ Տարգին նուիրուած աշխատութեան մէջ:

Պատկեր 11

են և սև, ամբողջական, կարճած մորուքով և թաւ ընչացքով. ակունջները կախուած են ոսկէ օղեր, բոլորակով վերջացած. մատանեմատին մատանի:

Գրականի միւս կողմից ծունկ է չոքել Տղատիկինը, ձեռքերը դարձեալ աղօթաւոր մեկնած զէպի աւետարանը: Վերից վար հագել է մինչև ոտները համեղ սպիտակ չրջազգեստ, մակերեսովը զարդարուած ոսկեզոյն բոսակաւն դարդերով, որ չրջափակուած են ցօղուններից, սեղմած և զուգահեռաբար շարուած քառանկիւններով: Թեւերն անցրած է թևնոց, որ սովորական էր Մեծ Հայքի կեդրոնական նահանգների կանոնց համար մինչև վերջերս: Գլխին ձգել է սպիտակ կոորից ծածկոց, եզրները գծազարդ, որ առնուած է ճակատին գօւլի մէջ. յետեի կողմից սեւ քօղ կախուած: Սպիտակ գծազարդ լաշակի տակից, մազերի վերայ ձգուած է աւելի նուրբ մի կտոր, որ միայն դադաթի ոտաջնամասից է երևում: Աչքերն ուռնքերը սև են. աչքերը քիչ չեղակի, որ յատուկ է պարսկական յետագայ մանրանկարչական արտայայտութեան: Գլխի յարդարանքը նման է ներկայ փամբակի կանանց, մօտ նուաւ վրացի կանանց: Զախ ձեռքի բթամատի վերայ երևում է օղակ մատանի:

Այսպիսով ձեռքի տակ ունինք պատմական — ազգագրական արժէքով մի պատկեր, որ դադափար է տալիս նախամոնղոլական շրջանի ազնուական դասի հագուստի մասին: Ժ.Գ. դարու քանդակագործական, մանրանկարչական և որմանկարչական պատկերազրութեան մէջ բաւարար չափով նիւթեր կան, որով կարելի է ժամանակակից այլ և այլ դասերի և շրջանների հագուստի պէսպիսութիւնները պարզել:

Է.

Սոյն աւետարանի յիշատակարանից տեսածք, որ Բոնաուորը յիշում է որպէս իրեն «սնուցանաւ» «գրաբեպաշտ իշխանաց իշխանն դպարոն Դաւիթ Շոթոսկանց և զորդիսն իւր զքաջ և զանուանի պատրոնաց պատրոն Գրիգոր և զորդիսն իւր զՍմբատ և զԱրշակն և զԱրզուխա-

թուն»: Իսկ իմ կոնից արձանագրութեան մէջ նոյն Գրիգորին անուանում է «աստուածասէր պարոն իմ» որի ողորմութեամբ կատարել է իւր նուիրարեութիւնը. կասկածի ոչ մի առիթ չունինք այս նոյնացման դէմ, թէպէտ արձանագրութեան մէջ չի ասուած, որ այս Գրիգորը Դաւիթ որդին է. երկուսն էլ իմ կոնից վանքի անմիջական տէրերն են, երկուսն էլ Բոնաուորի «պատրոն» ու «պարոն»:

Այս արտայայտութիւնները հասկանալու համար պէտք է տեղեկ լինել Զաքարիանց շրջանի պետական կազմակերպութեան. երկրի ընդհանուր տէրերը կամ զերազոյն իշխանները Զաքարէ և Իւսնէ եղբայրներն էին իրենց սերունդով. նրանց ենթարկուած էին մի շարք իշխաններ, որ ըստ զինուորական կազմակերպութեան ներքին սպարապետները կամ զօրավարներն էին և ըստ վարչականի նրանց ստորագրեալները⁽¹⁾: Սրանք էլ իրենց հերթին ունէին աւելի ստորագաս սպարապետներ և կալուածատէր իշխաններ, որոնք «ազատ» էին կոչուած: Շոթոսկանց իշխանները Զաքարիա մեծի զօրավարներն էին, ինչպէս կը տեսնենք քիչ յետոյ մէջ բերելիք արձանագրութիւններից, իսկ Բոնաուորը Շոթոսկանց ասն ազատներից, ուստի և իւր պատրոնի կամ պարոնի «ողորմութեամբ» է, որ կալուածական նուիրարեութիւն է անում իմ կոնից վանքին: Այս ոճը կամ արտայայտութիւնը «պարոնին» ենթարկուած ազնուականների կամ «ազատների» նուիրատուութեան ժամանակ, սովորական է Զաքարիանց շրջանի արձանագրութիւնների մէջ, որից միայն մի երկու օրինակ կը բերենք իբրև ապացոյց: Թանաթի վանքի արձանագրութիւնների մէջ Սիմէոն «պարոնացն ողորմութիւն էաչո, Մամախաթունին» իւր հայրենի այդին տալիս է Ս. Ստեփանոսին. ինքուր բէկը Պոսշեանների ազատներից՝ «պարոնացն ողորմութիւն էաչո Մամախաթունին զԱղաւտեղին հոգն» է տալիս նոյն վանքին⁽²⁾:

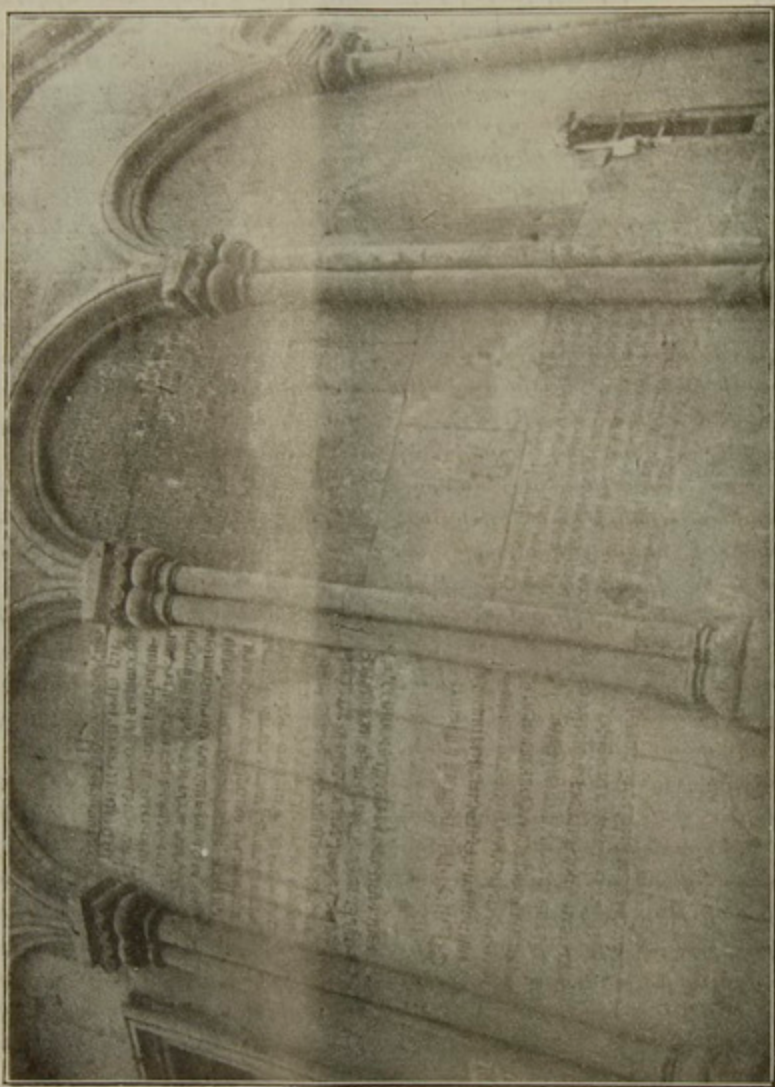
Տարտաղգարար մեր ձեռքը հոսած աղբիւրները քիչ են, եղածն էլ միայն

(1) Տես մեր «Խաղրակեանք» եւն. եր. 16-22. 70-75:

(2) Անդ. 187:

կարճ ժամանակամիջոցի համար, ուստի և հանգամանորէն չենք կարող պարզել Շոթոկանց տոհմի ծագման, կատարած դերի մասին մեր պատմութեան և ոչ ճշգիւ որոշել նրանց իշխանութեան սահմանները, զորա հետ էլ ստորագրեալ Բռնաւորի Բայց ամփոփենք, ինչ որ հնարաւոր է եղել հաւաքել:

1210) Թուականից, ուր ի միջի այլոց յայտնում է թէ «... էտու ի սր ուխտս Հաղբատ(այ) իմ հայրենի գեղս որն որ յԱշոցք(1) զՀալալաշէն եւ զվ... (փչ... 4-5 տառի տեղ) եւ զի այս գեղերս հեռի էինի Հաղբատա փոխեցի էտու հայրենաւք(?) Դաթի որդո Շորակա եւ առի ք. գեղին փոխան զՀաղբ... (մի կամ երկու տառի տեղ կոտրած, նորոգած

Պատկեր 12

Հաղբատի մեծ ժամատան (Յովհաննէս եպիսկոպոսի շինած, ոչ Յովհաննէս Գ. Դոփեանի, որ ժամանակակից էր Սաթուհ աթաբէգին և Ամենափրկիչ խաչի կանգնողն էր, այլ նորա նախորդներից մէկը) դրան ճակատին Զաքարիա մեծի, Իւանէի եղբոր արձանագրութիւնը կայ ՈՅԹ (=

ևն) հայրենիք և ընծա սր նշանին Հաղբատա աննայն սահմանաւք ոնց բնական լեալ է հողով և ջրով խոտամարգերով...» ևն:

(1) «Իմ հայրենի գեղս որն որ յԱշոցք» ժողովրդական բարբառով է. Զալայեան. Ա. 58: Երգեկան. Հնախօսական Տեղագր. Հաղբատայ. Վարչապատ. 1886. եր. 27: Գրի ենք առել եւ մենք:

Նոյն Զաքարիան Ոկի (=1214) թուին ազատելով ինձ կոնից վանքը այլազգիներից, կալուածական նուիրաբերութիւններ է առնում «առաջնորդութիւն Դաւթի որդոյ Շոթրուկայ»։ արձանագրութիւնը գտնուում է Ս. Սարգսի հարաւային պատին, որ մէջ ենք բերում այստեղ ամբողջութեամբ, նմանահանութեան հետ (պատկ. 12, միջին կամարի վերևի արձանագր.)։

1. ∴ Կամաւն այ։ +
2. ∴ Ի Ոկի. թվաբերութեանս
3. Հայոց եւ Զաքարէ ամիր սպ
4. ասալար Հայոց եւ Վրաց որդի Սար
5. զսի ազատեցի զսր ուխտս զայս իմո
6. վ արեամբս ի յայլազգեաց եւ ետու ի սր Սար
7. զիս զվասակափող Մշկադրիւր . . .
8. եւ այդի մի ի Բագրան եւ շինական մին ի գ
9. իւռս յիշատակ հոգոյ իմոյ եւ յարեւատ
10. ութի հարադատ որդոյ իմոյ Շահանշահի
11. եւ եղբար իմոյ Իւանէի հայր Յովհաննէս եւ ա
12. յլմիարանքս հաստատեցին զսր Սարգսի
13. զաւագ բեմն անխափան պատարագ առնել ինձ առաջ (միացած)
14. նորդութիւն Դաւթի որդոյ Շոթրուկայ արդ եթէ յիմ
15. ազգականաց եւ կամ յաւտարաց եւ կամ հարանց
16. զիմ զյիշատակս խափանէ եւ զվասակափաւ յ
17. այս սրբոցս հանէ։ զաւծին։ զկահնին։ զՈւղային։
18. զխաշահանուաց զանէծսն տողէ։ յմը։ իցն ի սր
19. երբորդութենէն մի գտցէ ողորմութիւ։ ամէն։

Այս երկու արձանագրութիւններից եւրում է, որ Դաւիթ Շոթրուկանցի իշխանութիւնը եւ կալուածները պէտք է մասամբ Հաղբատի եւ մասամբ ինձ կոնից վանքի կամ Տեկորի շրջանում լինէր. աւելացնենք, որ Բանաւորի նուիրաբերութիւնները աւետարանով եւ այգւով «որ ի Մրեն» այդ են մատնանշում. Բայց մենք ունինք ուրիշ ապացոյց եւ. Սանահնի վանքում «Ճեմարան» կոչուած ընդարձակ սրահի հարաւային պատին, ուր գէպի մեծ տաճարի դաւիթ տանող դուռն է, գտնուում է նոյն Դաւիթ իշխանի, Շոթրուկ որդու մեծ ար-

ձանագրութիւնը, որ նոր լոյս է սփռում խնդրի վերայ. նա յայտնում է, որ ՈՀԱ (=1222) թուին զնեյ է «զՈւնակ գոմուց կէսն եւ շինական մի Հալալաշինի...» են։ Այստեղ յիշուած Ունակ գիւղը այժմ էլ նոյն անունով գտնւում է Հաղբատի եւ Սանահնի մէջ, հին եկեղեցու մնացորդներով, եւ եթէ «Հաղբ» անունը Զաքարիայի արձանագրութեան մէջ «Հաղբատ» պիտի կարդալ, նշանակում է Դաւիթ տեղական իշխան էր Հաղբատի եւ Սանահնի մէջ ընկած մի երկրամասի։ Հաղբատի մեծ իշխանները Մահկանաբերդի Արծրունիք էին, որոնց յայտնի ներկայացուցիչներ են Ամիր Գուրգ, Սաթուհ աթաբէգ եւն, որոնց տոհմը կարեւոր դեր է կատարում Հայոց եւ Վրաց պատմութեան մէջ ԺԲ. դարու կէսերից մինչեւ ԺԳ. ի վերջերս։

1. + թու ՈՀԱ եւ Դաւիթ իշխան որդի Շոթրուկ է (?) զնեցի զՈւնակ
2. գոմուց կէսն եւ շինական մի Հալալաշինի մշակն լմնած
3. ուխ եւ զսպիտակ⁽¹⁾ նշան եւ բ։ շուրջառ ընծանցի յած
4. ամինսեւ առաջնորդ սր ուխտիս տր Յահանսեւ միաբանք սե տուն
5. զսր Գրիգորի տունն որ հեճե դիական զաւրաթն եւ զկիրակէն զեկեղե
6. ցիքս զաւրաթնար ճինձ Դաւթի եւ Վարճկա եւ զկիւրակ
7. է աւրն Սարգսի եւ Շերբարքին արդ որ զմեր ընծայս հանի յ
8. այս եկեղեցոյս Յուդաի եւ կաէնի մասնակից է զի եւ
9. մեր մեղացս տէր է առաջի քի առնն։

Այստեղ յիշուած անուններից Շերբարքիքը կը տեսնենք կրկնուած նոյն Դաւթի ինձ կոնից վանքում թողած մի արձանագրութեան մէջ, իսկ Վարճիկն ու Սարգիսը անյայտ են, բայց անպայման իւր մերձակոները։

ԳԱՐԵԳԻՆ ԱՐԲԵՊՍ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ
(Շար.)

(1) Երկրորդ տողի վերջին եւ երրորդի առաջին բառերը պարզ չեն եւ միտք չի դուրս գալիս. արդեօք «զսպիտակ» «զ. սպիտակ» պիտի կարդալ. շատ չնչին գուժար կը լինի այդ զէպրում մի իշխանի կողմից նուիրելու. «զսպիտակ նշան» պէտք է արձաթի իսպ հասկանալ։ Զալալ. Ա. 19 չի կարդացել։